

Марія КОСИЦЬКА
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ «ЛІТОСУ...» ПЕТРА МОГИЛИ

У статті запропоновано огляд основних інтертекстуальних класифікацій, а також здійснено інтертекстуальний аналіз перших двох розділів «Літосу...» Петра Могили. Трактат створено як багатогранну інтертекстуальну панораму, в яку закладено різні моделі покликань і цитувань. Стаття містить також детальний опис структури цього трактату.

Ключові слова: інтертекстуальність, класифікація, структура, покликання.

The article regards main intertextuality classifications and their use in the intertextuality approach to the first and second part «Lithos...» by Petro Mohyla. This treatise was created as many-tiers intertextuality panorama, witch includes different models of quotations and references. The article also explains detailed structure this work.

Key words: intertextuality, classification, structure, reference.

Artykuł stanowi przegląd podstawowych klasyfikacji intertekstualnych, a także jest propozycją zastosowania ich w analizie pierwszych dwu rozdziałów «Lithosu...» Piotra Mohyły. Utwór ten można interpretować jako wielowymiarową intertekstualną panoramę, łączącą różne modele nawiązań i odwołań. W artykule zaproponowano także szczegółowy opis struktury tego traktatu.

Słowa kluczowe: intertekstualność, klasyfikacja, struktura, odwołanie.

Інтертекстуальність належить до конститутивних рис середньовічної і барокової літератури, вона дозволяє письменникові нарощувати смисловий потенціал твору шляхом залучення фрагментів інших текстів, їх перекомпонування, різного роду цитувань і покликань. Інструментарій міжтекстової взаємодії в літературі накопичувався поступово й сформувався пізніше, ніж саме літературне явище. Розглядаючи релігійну полеміку в трактаті «Літосу...», неможливо оминати поняття «діалогізму», впровадженого М. Бахтіним і поняття «інтертекстуальність», яке запропонувала Ю. Крістева. Розробляючи теорію тексту, французька дослідниця Ю. Крістева спиралася на результати вивчення М. Бахтіним «чужого слова» й «діалогічності», водночас полемізувала з ним. Ю. Крістева стверджувала, що кожен текст побудований як мозаїка цитувань, і що будь-який текст є продуктом всотування і трансформації іншого тексту [5, 429]. Тим самим на місце поняття інтерсуб'єктивності (тобто діалогічного контакту чи міжособистісного спілкування) вона поставила поняття інтертекстуальності, коли літературне слово стає місцем перехрещення текстових площин та діалогів різних видів письма.

Для інтерпретації усякого мовного вираження, що зв'язує певний текст (частину тексту) з іншим текстом (частиною тексту), потрібно виявити його функцію в цьому тексті й фіксувати актуальний зв'язок із вихідним текстом, а також опиратися на досконалу класифікацію. Книга «Літос...» складається з двох передмов, шістнадцяти розділів і двох трактатів, кожен з яких виразно відрізняється за своєю тематикою. Особлива стилістична відмінність перших двох передмов, зокрема їх мета задати тон для всього твору, дозволяє нам виокремити ці два розділи. Для обговорення конструктивної схеми інтертекстів перших двох розділів твору «Літос...» нагадаємо вже створені в науковому обігу типи класифікації. Варто зазначити, що ми послуговуватимемося терміном *покликання* на позначення різного типу цитувань у «Літосі...».

Одна з перших спроб групування інтертекстових зв'язків була запропонована П. Торопом, який зауважував, що текст, представлений якоюсь своєю частиною в іншому тексті, створює вже текст-опис, тобто метатекст [7, 39]. У своїй праці П. Тороп також вводить поняття інтексту – семантично наповненій частині тексту. У класифікації інтекстів вчений бере до уваги спосіб дотику метатексту до прототексту (стверджувальний чи полемічний), рівень дотику (явний чи прихований), а також фрагментарність чи цілісність використання тексту.

Другою загальною спробою класифікації інтертекстуальних явищ стала система Ж. Женетта в книзі «Палімпсести: література в другому ступені», де запропоновано п'ятирозрядну класифікацію різних типів взаємодії текстів [8, 120]. Названі класифікації мають дещо загальний характер. Детальну типологічну класифікацію, що ввібрала в себе ознаки, релевантні для системи П. Торопа і для системи Ж. Женетта, та врахувала різні типи диференціальних ознак міжтекстових взаємодій, запропонувала Н. Фатєєва [8]. Дослідниця розширила й доповнила попередні класифікації, приділивши особливу увагу атрибутуванню чи неатрибутуванню використаного передтексту або ж його частини, врахувала способи здійснення покликання та об'єми вихідного тексту. За цими ознаками нею визначено сім головних типів інтертекстуальності, які в свою чергу поділені на підтипи. Для аналізу інтертекстуальності твору «Літос...» використовуємо цю схему класифікації й наводимо деякі приклади інтертекстуальних покликань у трактаті:

1. інтертекстуальність при «співприсутності» в одному тексті двох або більше текстів:

1.1. цитати: цитати з атрибуцією і без атрибуції (з *Біблії, Псалмів тощо*);

1.2. алюзії: алюзії з атрибуцією, неатрибутовані алюзії (*богословські терміни і назви, окреслення Церкви словом «матір»*);

1.3. центонні тексти (згадка про Ноя і Хама, римоване звернення читача до Касіяна «*Czytelnika do Kasiana Elogium*»).

2. паратекстуальність, або відношення тексту до свого заголовка, епіграфа, післямови.

3. метатекстуальність як переповідь і коментар-посилання на передтекст (обігрування назви і самого передтексту «*Перспективи*» [3]).

4. гіпертекстуальність як висміювання одним текстом іншого.

5. архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів.

6. інші моделі та випадки інтертекстуальності.

7. поетична парадигма.

Усвітлінаведеної класифікації ми можемо зауважити, що трактат створено як багаторівневу інтертекстуальну панораму, в яку закладено різні моделі. Як класичний приклад інтертекстуальності, що створена конструкцією «текст у тексті», а саме як алюзію ми розглядаємо богословські терміни (*Duch Święty, Sakrament Eucharystii, Boże Narodzenie* тощо), сталі вислови з богослужбової практики, зокрема, назви молитов (*Alleluja, Psalmi* тощо), а також назви книг, постанов, соборів (*Trebnik, Kanony, Sobór Powszechny* тощо) і відносимо їх до першого порядку другого типу класифікації (схема п. 1.2). Інтертекстом, що творить неатрибутовану алюзію, слугує називання автором «Літосу...» православної церкви Матір'ю. Алюзія твориться не лише щодо широковживаного виразу, а й позиції самого К. Саковича, котрий теж так вважав до свого переходу в католицизм.

Мовна гра з передтекстом гостро виражена вже в самій назві «*Lithos* або *kamień z procy prawdy Cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałszociemnej Perspektiwy albo raczej paszkwila od Kasjana Sakowicza...*», а також у висловах: «*Zaprawdę niesłychana to iakaś Perspektywa, a prawie paradoxica, że nie in longa distantia loci co pokazuje, ani alta dosięga; ale widzi, co się w rupturach zataiło. O wyśmienitego optika! O Perspektywy głęboko nizko przenikająca!*» [2, 6], «*Co autor, z swoiey Perspektiwy postrzegszy*» [2, 6], «*Ieszcze ten autor z swoiey ciemney Perspektiwy*» [2, 8] (орфографію збережено за виданням «Літосу...» 1893 року), які відносимо до метатекстуальності як варіації на тему передтексту (схема п. 3).

Увесь твір «Літос...» є прикладом гіпертекстуальності – висміюванням одного тексту іншим, оскільки, не зважаючи на серйозність полеміки та відстоюваних постулатів віри, впродовж усього твору ми зустрічаємо саркастично-іронічні зауваги щодо передтексту і його автора: «*Zaprawdę, nie dobrze patrzył w swoię Perspektiwę ten pan rupturny matematik*» [2, 7], що є четвертим порядком класифікації (схема п. 4).

Літературний твір, по суті, не існував окремо й самостійно, а вступав у різноманітні стосунки з творами подібного типу й ґатунку. Тексти тієї доби

мали змінну форму, їх переробляли, опрацьовували, робили різноманітні редакції та видавали як чергові варіанти першоджерела. Спосіб існування тексту був відмінним від сучасного. Поняття авторського права було іншим і перенесення частин тексту з одного твору до іншого входило в рамки літературного етикету [2, 60]. Усі розділи «Літосу...» розташовані в чіткій послідовності й відтворюють схему самої книги К. Саковича «Перспектива», всі вони сформовані за схемою: *кажеш (powiadasz) – відповідаю (odpowiadam)*. Такі діалогічні структури є інтертекстами-запозиченнями й відносяться до п'ятого порядку вищенаведеної класифікації й творять так званий архітекстуальний тип (схема п. 5).

Перші два розділи відрізняються від наступних за своєю структурою, вони написані суцільним текстом, у той час як наступні побудовані за вищезгаданою схемою. Вони також мають іншу мету – зацікавити, здивувати читача, заохотити його до читання, в той час, коли наступні мають на меті його переконати. Обидва розділи завершуються яскравими маркерами, що вирізняють їх поміж інших – перший закінчується розгорнутим підписом автора, а другий віршем-звертанням до К. Саковича.

Формуванню такої чітко діалогізованої конструктивної схеми тексту міг сприяти не лише факт існування прикладів тогочасної літератури. Цьому могли передувати події з біографії обох авторів, оскільки К. Сакович до переходу в унію, і далі в католицизм був відомою особою у православному світі. Він обіймав посаду ректора Київської братської школи, що була дітищем митрополита Петра Могили. Діалог між церковною ієрархією такого рангу – звичне явище всякого часу. Тому зрозуміло, що мовний діалог міг легко перейти у письмову форму. Одиницею наведеного діалогу, його компонентом стала репліка-акція та реакція на неї. У результаті утворилася безліч пар реплік, що різноманітним чином пов'язані між собою. Ці репліки-елементи впродовж усього тексту творять структуру книги-діалогу. Виділяючи категорії-складові всередині загального діалогу, констатуємо їхній різний функціональний зміст, різну силу впливу на читача, що притаманні мовній насиченості та способам їх вираження. Часто всередині відповіді-складової автор додає трактування деяких допоміжних питань, що народжуються побіжно.

Для «Літосу...» характерна також паратекстуальність (схема п. 2), тобто відношення тексту до свого заголовку, наявний безпосередній зв'язок між назвою та змістом твору: кожен розділ і кожна відповідь «Літосу...» є «каменем», кинутим на захист Православної церкви. Також у кожному розділі твору закладена виразна паратекстуальність, оскільки всі проблеми, що розглядаються в них, прямо підпорядковані заголовкам, і в текстах-відповідях містяться численні повторення їх складових

конструкцій. Усі назви розділів містять сталі конструкції, що широко побутують у мовній та літературній практиці православної церкви: св. хрещення, миропомазання та інші, а саме:

Przedmowa-Poświęcenie – Передмова-Присвята; *Przedmowa do czytelnika* – Передмова до читача; *Pierwsze inconueniens krzstu ś.* – Перші невідповідності св. хрещення; *Na fałszywie wyliczone inconuenientia w sakramencie bierzmowania* – На неправдиво перераховані невідповідності в таїнстві миропомазання; *Na fałszywie wyliczone inconuenientia w sakramencie pokuty* – На неправдиво перераховані невідповідності в таїнстві сповіді; *Na fałszywie wyliczone rozmaite sposoby słuchania spowiedzi* – На неправдиво перераховані різноманітні способи слухати сповідь; *Na fałszywie wyliczone inconuenientia w sakramencie Eucharystiey* – На неправдиво перераховані невідповідності в таїнстві Євхаристії; *O Kadzeniu* – Про Кадіння; *Na fałszywa wątpliwość o proskomidiey* – На неправдивий сумнів про проскомідію; *O prosporach* – Про просфори; *O formach prosfor* – Про форму просфор; *Na fałszywie w sakramencie kapłaństwa wyliczone absurda* – На неправдиво перераховані абсурди в таїнстві священства; *Na fałszywie wyliczone absurdy w sakramencie małżeństwa* – На неправдиво перераховані абсурди в таїнстві шлюбу; *Na fałszywie wyliczone inconuenientia w sakramencie ostatniego pomzania* – На неправдиво перераховані невідповідності у таїнстві елеопомазання; *O pomazaniu zdrowych* – Про помазування здорових; *Na fałszywą rellatią, iż konaiących do rozpacy przywodzą* – На неправдиву оповідь, що помираючих доводять до розпачу; *Na fałszywie wyliczone absurda y quasi nagany godne ceremonie y rzeczy niepodobne do zachowania w Graecoruskich ustawach napisanych* – На неправдиво перераховані абсурди і псевдодогани на церемонії, і немислимі для збереження речі написані в Грекоруських уставах; *Pro kolophone*; *Pierwszy traktat. O pochodzeniu Ducha Świętego* – Перший трактат. Про походження Святого Духа; *Wtóry traktat. O zwierzności cerkiewney* – Другий трактат. Про церковне верховенство.

За своїми розмірами розділи «Літосу» нерівнозначні, що зумовлено відповідною схемою книги «Перспектива». Тут спостерігається запозичення структури, що класифікуємо як інші моделі інтертекстуальності (схема п. 6). Найбільший із них 15-й розділ, у якому розглядаються питання «На неправдиво перераховані абсурди і псевдодогани на церемонії, і немислимі для збереження речі написані в Грекоруських уставах» – 76 відповідей. Наступним за величиною є 5-й розділ «На неправдиво перераховані невідповідності в таїнстві Євхаристії», що містить 57 відповідей. Найменші, 8-й («Про просфори») та 14-й («На неправдиву оповідь, що помираючих доводять до розпачу»), нараховують по 1-й відповіді. Два розділи складаються із 2-х відповідей: 9-й («Про форму просфор») та 16-й («Pro kolophone»). Кількість

відповідей у всіх інших розділах варіюється в межах 5-20 одиниць.

Для висвітлення загальної проблематики відстоюваних переконань та відтворення чіткої картини перебігу подій автор мав використовувати порівняння й образи, що розкривають найголовніші засади віри. Зміст творів базувався на християнській догматиці. У літературній традиції слов'ян Святе Письмо, твори отців Церкви, постанови соборів і кожен інший твір, що належав перухристиянських авторитетів використовувався як фундамент, основоположний камінь для семантики тексту. Оскільки і для захисника, і для опонента, а також для читача найголовнішим безсумнівним джерелом була Біблія, природно, що для відстоювання позиції всієї Церкви та для обґрунтування власної думки автор «Літосу...» найперше послуговується саме нею. У Передмові-Присвяті Біблія – єдиний прототекст, із якого взято чотири інтертексти, і характерно, що всі вони наведені з псалмів (1, 30, 5 та 7). Цитати подані латинською мовою без перекладу (в підрядкових примітках редактор С. Голубев уточнює, що в оригіналі помилково позначено 1 замість 7). Закінчується передмова характерним для тогочасного стилю літератури підписом: «W. Mści, mego wielce mściwego pana u dobrodzieia,/ uniżony sługa/ u Bogomodlca» [2, 5].

У наступній Передмові до читача автор «Літосу...» створює метатекстуальне поле не тільки за допомогою біблійних джерел, а й з висловлювань святих отців Церкви та з допомогою гри слів, де використовується передтекст «Перспективи». Із семи покликань на Біблію у присвяті в чотирьох випадках наведені цитати із Псалтиря (Псалом 7, 3; двічі Псалом 145), один раз пророцтво Михея про народження Христа без уточненого покликання (Prorokowanie Micheaszowe), двічі автор покликається на текст із Євангелія – Євангеліє від Матвія (Matth. 28) та Перше Послання Іоана Богослова (Ioan. Epist. 1, cap. 4). Цитати з творів святих отців: св. Григорія (Libro 20 Moralium) і св. Іларіона (Libro de Trinitate) подаються із покликаннями на видання без уточнення сторінок.

Цитуються латиною також загальновідомі слова (без атрибуції) батька-Ноя до сина Хама, котрий насміявся з нього й був проклятий за свої слова та вчинки. Сюжет про насміхання Хама над батьком закінчується прокляттям, виголошеним Ноем над Хамом і всім його потомством та перетворенням їх на слуг для своїх братів. Автор попереджає К. Саковича, що його насмішки над Матір'ю-Церквою також можуть призвести до непередбачуваних наслідків. Згадка цієї біблійної оповіді без точної атрибуції свідчить про побіжне використання загальновідомих імен та сюжету. Варто зазначити, що історія Ноя із синами, наводиться в тексті, ймовірно, тому, що сам К. Сакович послуговувався цим відомим прикладом у своїх знаменитих «Віршах на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» від

1622 року, написаним ще до його переходу в унію, а потім у католицизм. У «Вірші...» згадуються ці ж особи, але наголос ставиться на племені Іафета:

«Що батьківського з Симом ховає секрета» [4, 232].

Оспівуючи козацького гетьмана та його військо, К. Сакович акцентував увагу на таких рисах козаків, які дозволяли їм урятувати вітчизну й готовність їй «завжди послужити/ І за її свободу голову зложити» [4, 231].

Згадка про вірних синів Ноя – Іафета й Сима підкреслювала вірність козацького війська своїй вірі та вітчизні, тому наведений у «Літосі...» приклад спрямовував вектор тексту вже на К. Саковича. Нагадуючи тим самим йому самому та читачеві приклад сина Хама та цінності, яким К. Сакович був вірний до свого переходу в інше віросповідання і які виражалися у його попередній творчості. Розглянутий фрагмент із передмови до читача творить яскравий центонний текст із складними семантичними зв'язками (схема п. 1.3).

Усі посилання з Біблії у передмові до читача представлені латинською мовою без перекладу, що пояснюється широким використанням латини в колах священства, знаті та спудейства. У розглядуваному розділі автор використовує також приказки-прислів'я: «Ruskie dawne iest na takich przysłowie: «Na proroki puhi» [2; 8] та «Bog mu niechay będzie sędzią» [2; 10], що створює природний плин мови-звернення до читача. У кінці Передмови до читача інтертекстом-вставкою стоїть латинський вислів «et vale» (будь здоровий/до побачення). Використання подібних широковживаних висловів прослідковується впродовж усього твору «Літос...», в якому часто подаються інтертекстуальні вкраплення латинською, слов'янською та грецькою мовами без перекладу, а також з перекладом, що, зазвичай, розміщується одразу після цитування.

Закінчується розділ віршованим зверненням до автора «Перспективи...» *Czytelnika do Kasiana Elogium*, відповіддю на яку був трактат «Літос...». Така конструкція формування тексту нагадує Передмову-Присвяту, що також закінчувалася виразним підписом. У зазначеному римованому тексті інтертекстуальність творить виразний центонний текст (схема п. 1.3) зі складним інакомовленням, всередині якого семантичні зв'язки визначаються літературними асоціаціями, зокрема, з поетикою самого К. Саковича. Перші два розділи становлять класичний приклад не лише тогочасної друкованої літератури, зокрема полемічної, а й пізніших і, навіть, сучасних церковних і світських видань. Присвяти й передмови часто передують текстам тогочасних і сучасних книг.

У статті розглянуті перші розділи твору «Літос...», що дає можливість прослідкувати схему й принципи формування загального тексту. Він стає ще одним підтвердженням думки Ю. Крістевої, що всякий текст схильний

до цитування інших текстів, тобто до інтертекстуальності, і завжди виступає не як гомогенна, а як гетерогенна структура [6, 112]. Інтертекстуальність набуває конкретного втілення в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії. У тексті «Літосу...» інтертекстуальність постає не лише постійним, а й особливим прийомом, що не зводиться до простої цитатності. Тут покликання на різні джерела й інші вкраплення виразно творять своєрідну стильову багаторівневу панораму інтертекстуальності.

Література

1. Kuczyńska M. Intertekstualność w kaznodziejstwie ruskim XVI i XVII wieku. Wybrane aspekty // Intertekstualność w literaturach i kulturach słowiańskich / Pod red. I. Kowalskiej-Paszt (et al.). – Szczecin: Print Group Daniel Krzanowski, 2006. – S. 60-70.
2. Lithos abo kamień z procy prawdy Cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałsznociemnej Perspectiwy albo raczej paszkwilu od Kasjana Sakowicza, byłego przedtym kiedyś archimandryta Dubieńskiego, unita, jakoby o błędach, herezyjeh i zabobonach Cerkwie ruskiej w uniej nie będącej <...> Roku Pańskiego 1642 w Krakowie wydane. Wypuszczony przez pokornego ojca Euzebiją Pimina <...> w monasteru świętej i czudotwornej Ławry Pieczerskiej Kijowskiej // Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, составленной при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – Ч.1. Т. IX. – К.: Лито-тип. Акц. Об. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – 400 с.
3. Sakowicz K. Epanorthōsis seu Perspectiva et Declaratio errorum haeresum ac superstitionum, quae in Graeco-Ruthena ecclesia disunita reperiuntur. – Cracoviae, 1642.
- Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного // Українські гуманісти епохи Відродження. – К.: Наукова думка, Основи, 1995. – Ч. 2. – 429 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. Косикова – М.: Прогресс, 2000. – С. 427-457.
5. Переломова О. Типи взаємодії текстів: види і форми інтертекстуальності // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. Макаренка, 2008. – С. 112-120.
6. Тороп П. Проблема интекста // Ученые записки Тартуского гос. ун-та. Труды по знаковым системам. – Т. XIV: Текст в тексте. – Вып. 567. – Тарту, 1981. – С. 33-44.
7. Фатеева Н. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. – Изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 282 с.